

Upytės pavieto teismai

Pirma publikacija: www.is.lt/panmuziejus/tyrinejimai/ nuo 2003 metų

Kiekviena valdžią sudaro trys jos sudedamosios dalys - įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji (valdymas) ir teismas. Kiekviena valdžia vykdoma tam tikroje teritorijoje ir tam tikro asmens arba asmenų grupės. Be to, turi būti tam tikras skaičius žmonių, o visuomenė pasiekusi tam tikrą išsivystymo lygį.

Kokios buvo Upytės "žemės", valsčiaus ir pavieto ribos, rodo to meto dokumentuose paminėti vietovardžiai. Taigi, į Upytės regioną įėjo tokios vietovės, kurios žinomos ir dabar. Šiaurėje ribojosi su Livonija (dabar siena su Latvija) ir apėmė Kriukus, Žeimelį, Deveitonus, Saločius, Smilgius, Nemunėlį, Panemunę. Pietuose buvo siekiami Okainiai, Užvalkiai. Taip pat Upytei priklausė Biržai, Vabalninkas, Ramygala, Krekenava, Šeduva, Lygumai, Panevėžys, Kriukai, Pašvitinys, Karčemos, Gimbogala, Vadaktai, Vareikiai, Miežiškiai, Uliūnai, Barklainiai. Organizuojant dar stambesnius administracinius vienetus, XIV a. Upytės valsčius įėjo į Trakų kunigaikštystę ir vaivadiją (4).

Iki XVI a. Upytės valsčius jau buvo didelis, toks, koks čia paminėtas. Todėl, vykdant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracines reformas ir stambinant administracinius vienetus, organizuojant vietos valdžią, dėl pačios Upytės teritorijos nereikėjo daryti jokių pakeitimų. Koks buvo Upytės valsčius, toks tapo ir pavietas. Jis tokiose pat ribose išliko iki Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzistavimo pabaigos, o paskui Rusijos valdžioje tapo apskritimi. 1564-1566 m., organizavus pavietus, pasikeitė ir administracijos centras. Jis iš Upytės perkeltas į Panevėžį - regiono geografinį centrą (5). Tačiau istorinis pavadinimas išliko ilgai.

Norint suprasti, kiek išaugęs buvo Upytės valsčius, reikėtų jį palyginti su kitais. Organizuojant pavietus, pavyzdžiui, į Trakų pavietą įėjo 10 valsčių: Trakų, Semeliškių, Žiežmarių, Aukštadvario, Lieponių, Valkininkų, Daugų, Perlojos, Merkinės, Alytaus ir Nemunaičio (6). Organizuojant stambesnius administracinius vienetus, buvo siekiama mažinti ir piginti administracinį aparatą.

1564-1566 m. laikotarpyje sudaryti ir nauji teismai. Vis labiau mažėjant centrinės valdžios, t.y. didžiojo kunigaikščio, galiai, augo bajorijos įtaka ir jos teisės. Šiaurėjo didžiojo kunigaikščio valdžios sfera ir teismų srityje. Vidutinioji ir smulkioji bajorija stengėsi išsivaduoti iš stambesnių žemvaldžių, vadinamų ponų, valdžios. Tokie ponai, vaivados ir seniūnai, teisė eilinius bajorus, o ponus - didysis kunigaikštis ir ponų seimo teismas. Valstiečiai liko bajorų teisminėje priklausomybėje. Atskirus teismus turėjo dvasininkija, miestiečiai, žydai, totoriai. Ponai dažnai savavaliavo ir skriaudė jų valdžioje buvusius bajorus, naudodamiesi tuo, kad dar XVI a. pradžioje Lietuvoje daugiau galios turėjo nerašytinė papročių teisė, kuri buvo nevienoda įvairiose vietose ir sunkiai galėjai įrodyti, kad pono teismo sprendimas nesutinka su ja. Teismų reforma susijusi su naujų teisės kodeksų sudarymu. Norėdami suvaržyti ponų savavaliavimą, nuo 1514 m. bajorai ėmė seimuose reikalauti rašytinės teisės kodekso. Toks kodeksas - Lietuvos Statutas - buvo paruoštas, apsvarstytas seime ir 1529 m. patvirtintas. Jis leido tik tiek apriboti ponų teismą, jog buvo įvesti tarėjai. Jais galėjo būti du vietiniai bajorai. Tačiau tokia kompromisinė nuolaida netenkino bajorų. Sąlygos kelti reikalavimus ir įgyti daugiau teisių

teismų sferoje buvo patogios didžiajam kunigaikščiui ir ponams, nes reikėjo išgauti iš praturtėjusių bajorų daugiau paramos kovoje su kylančia Maskvos valstybės galia. 1566 m. priimta nauja Lietuvos Statuto redakcija. Naujuoju Statutu buvo įvestas didikų ir eilinių bajorų renkamas civilinis teismas. Galutinai įstatymų ir teismų reformą užbaigė III-iasis - 1588 m. Lietuvos Statutas. Jis veikė Lietuvoje iki 1840 m. (7).

Dabartinė teisė susideda iš daugelio smulkesnių sistemų, apimančių normas, reguliuojančias tam tikrą gyvenimo sritį. Svarbiausios jos šakos yra civilinė (turto), baudžiamoji, darbo, šeimos, tarptautinė, valstybinė ir kitos. Trečiasis Lietuvos Statutas apėmė visas šias sistemas, o teismai jame buvo suskirstyti į tris kategorijas: žemės, užsiimančių civilinėmis, t.y. turto bylomis, pilies, užsiimančių baudžiamosiomis bylomis, ir pakamario teismą, nagrinėjantį žemės ribų bylas (8). Žemės teismo visi trys nariai - teisėjas, pateisėjis ir raštininkas - buvo renkami. Tačiau teisė tik du nariai - teisėjas ir pateisėjis. Raštininkas tvarkė raštvedybą ir patarinėjo teismo proceso metu (9). Pilies teismas buvo skiriamas. Jį taip pat sudarė trys asmenys. Trečiąjį teismą - pakamario - sudarė vienas asmuo. Jis buvo didžiojo kunigaikščio skiriamas iš keturių pavieto bajorų išrinktų asmenų. Žemės teismai užsiėmė dar ir notarinio pobūdžio reikalais, t.y. pirkimo, pardavimo, dovanojimo, užstatymo, testamentų sudarymo, mažamečių globos, dalybų, karaliaus privilegijų įrašymu. Šio pobūdžio teisiniai aktai buvo tikrai įrašomi į teismų knygas. Teismus rinko tik piliečiai - bajorai, kiek nustatytą dieną pavieto centre susirinkdavo. Jei kas į rinkimus neatvykdavo, tatai rinkimams neturėjo reikšmės. Todėl rinkimai visuomet įvykdavo, nebuvo švaistomos lėšos ir gaišinami žmonės. Rinkėjais galėjo būti nuo 18, o teisėjais - nuo 23 metų. Ir rinkėjai, ir renkami teisėjai turėjo būti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai ir to pavieto gyventojai. Teisėjais rinkdavo iki gyvos galvos arba aukštesnių pareigų suteikimo. Išrinktieji teismo nariai turėjo prisiekti pagal nustatytą formą pirmojoje teismo sesijoje. Teisėjas ir pateisėjis prisiekdavo teisti pagal Statutą, "pagal šalių gynimąsi, o ne pagal simpatijas, nieko ne pridėdamas, nerodydamas nuolaidos aukštai pastatytiems asmenims, pareigūnams, turtingam ir neturtingam, draugui ir giminei, ne už dovanas ir nebijodamas bausmės, keršto ir grasinimų" (10). Raštininkas taip pat prisiekdavo pagal panašią formulę, jog viskas teisingai bus įrašyta į knygas, nereikš niekam šališkumo "visad prieš akis ir sąžinę turėdamas valstybinę teisę". Teismai buvo nuolatiniai, tačiau vyko sesijomis, tris kartus per metus po vieną mėnesį. Pirmoji žemės teismo sesija vadinosi Trijų Karalių (sausio 7 d.), antroji - šventos Trejybės (pirmas sekmadienis po Sekminių) ir Šv. Mykolo (rugsėjo 29 d.). Teisė karaliaus vardu. Karaliui mirus, teismai sustodavo arba buvo teisiama vadinamuose kaptūrinuose teismuose. Tada į vieną vietą susirinkdavo visi teismai - žemės, pilies ir pakamario. Teismo posėdžiai vyko nuo ankstaus ryto iki vėlaus vakaro. Kiek išnagrinėti bylų - nenustatyta. Žemės teismas dar kontroliavo, ar teisingai veikia pilies teismas. Nors teismų veiklos sferos buvo atskirtos, tačiau praktikoje nemažai civilinių bylų sumaišyta su baudžiamosiomis ir net miestiečių bei žydų bylos. Teismuose buvo advokatai ir kiti pareigūnai. Bausmę vykdavo pilies teismas. Prie jo stovėjo kalėjimas, vadinamas bokštu. Pilies teismas galėjo turėti budelį, tačiau praktiškai jis buvo tik dideliuose miestuose ir tai ne visuomet, nes darbo turėjo mažai, o jo išlaikymas brangiai kainavo. Teismo nuosprendį vykdavo vaznys, skiriamas aukštesnės administracijos - vaivados (11). Kadangi vykdomoji valdžia buvo silpna, tai teismo nuosprendį turėjo įvykdyti pats ieškovas. Jam padėdavo vaznys. Tris dienas prieš teismą ir tris dienas po jo buvo išduodami išrašai iš teismo knygų. Teismas labai brangiai kainavo. Už kiekvieną darbą reikėjo mokėti. Iš tų mokesčių teismas turėjo išsilaikyti. Teismo dokumentus saugojo labai stropiai. Visi jie, išskyrus pastarosios sesijos, turėjo būti sudėti į "stiprią dėžę" ir užrakinti trimis užraktais: teisėjo, pateisėjo ir raštininko, užantspauduoti jų antspaudais ir saugomi mūriniam name. Tokią patalpą netoli teismo vietos turėjo paruošti valstybinio dvaro valdytojas - seniūnas (12).

Tokia teismų sistema per 200 metų išbuvo stabili. Tik XVIII a. pabaigoje pradėti daryti šokie tokie pakeitimai. 1794 m. visi teismai sutelkti į žemės teismą ir tokie išsilaikė iki 1831 m.

Koks Upytės pavieta teismų bylų likimas? Didžioji jų dalis dabar yra saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniuje ir dalis Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Archyve saugomos bylos išliko iš prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vilniuje buvusio senųjų aktų archyvo, o Universiteto bibliotekos rankraštyne yra bylos, 1933 m. gražintos Lietuvai iš Maskvos pagal 1920 m. liepos 12 d. Tarybų Rusijos ir Lietuvos Respublikos sutartį. Žemės teismo bylų archyve yra 70 saugojimo vienetų iš 1616-1825 m., universitete - 39 iš 1568-1680 m. laikotarpio. Pilies teismo bylų archyve yra 46 saugojimo vienetai iš 1616-1827 m., universitete - 3 iš 1594-1615 m. laikotarpio. Be to, archyve saugomos 3 pakamario ir 1 eksdivizinio teismo byla. Tokiu būdu dviejose saugyklose yra 109 saugojimo vienetai žemės teismo bylų, 49 saugojimo vienetai pilies teismo bylų, 3 saugojimo vienetai pakamario ir 1 saugojimo vienetas eksdivizinio teismo bylų, apimančių 1568-1827 metus. Palyginus su pirmą kartą inventorizuotomis bylomis N. Gorbačevskio apraše (kataloge), išleistame 1872 m., dabar yra 35 bylomis daugiau (13).

Knygos nuo 1 iki 30 cm storumo. Net ir vizualiai įspūdingas rinkinys. Kaip per šimtmečius išsaugotos Upytės teismų knygos, dabar sunku pasakyti. Nežinome, kiek jų buvo XVI, XVII, XVIII a. ir ar buvo jos kada nors aprašytos. Dabar galime tik pagal N. Gorbačevskio katalogą patikrinti, kokių metų Upytės teismo knygos buvo 1872 m. ir kokių trūko. Visiškai nėra 1570-1590 m. (20 m. laikotarpio) ir 1654-1665 m. (10 m. laikotarpio) žemės teismo bylų. Iš pilies teismo bylų didžiausia spraga yra 1650-1675 m. laikotarpyje. Čia trūksta net 25 metų knygų. Trūksta ir kitų metų knygų, tačiau ne taip daug. XVII a. bylų nėra, matyt, dėl to amžiaus viduryje prasidėjusio ir ilgai užsitęsusio karo su Maskva ir švedais. Šio laikotarpio knygos vargu ar kur nors išliko, jos, matyt, žuvo ugnyje. Trūksta teismų knygų ir iš XIX a. kelerių metų laikotarpio (iki 1831 m.). Likusių knygų, palyginti, maža. XIX a., galima spėti, yra kita priežastis. Vyko teismų reforma. Vietoje pavietų teismų įsteigti apskričių teismai, jie derinti su Rusijos teismų sistema. Todėl, galbūt, Upytės pavieta teismų bylos pateko į Panevėžio apskrities teismą. Jo dokumentų fondas yra Valstybės Kauno apygardos archyve, čia saugoma 1 356 saugojimo vienetai, fondo numeris 72.

Senosios Upytės pavieta teismų knygos pagal anų laikų bylų nomenklatūrą ir terminologiją suskirstytos į aktų, protokolų, einamųjų reikalų, dekretų knygas, sumarinius, taktinius, ordinarinius registrus.

Kokia archyvinių dokumentų svarba? Jie reikšmingi valstybinių ir pilietinės istorijos požiūriu: svarbu pažinti, kaip klostėsi administracija, vystėsi valstybės ir piliečių ūkis, visuomeninės pažiūros, kultūra, švietimas, menas. Iki XIX a. buvo pripažįstama tik politinė istorija, karai ir karaliai. XIX a. susidomėta ir suprasta, jog istorija yra ir krašto ūkis, valdymas, kultūra. Šiose teismų knygose reikiamų žinių pasisems filologas, teisininkas, ekonomistas, inžinierius, etnografas, medikas, istorikas, architektūros istorikas, restauratorius, bajorų genealogijos tyrinėtojas, plataus profilio kraštotyrininkas. Kokios būtų tos žinios? Tai žmonių vardai, pavardės, miestų, kaimų, upių ir upelių, miškų, pievų, dirvų, kelių pavadinimai, demografiniai duomenys, žmonių tarpusavio santykiai, papročiai, psichologija, auginami javai ir kiti augalai, jų derliai, gyvulių, paukščių, įvairių apyvokos rakandų kainos, žinios apie dvarų, kaimų, pastatų išplanavimą, gyvąjį ir negyvąjį inventorių, agrotechniką, amatus, gyvulininkystę, architektūros ir istorijos paminklus, bajorų genealogiją.

Trumpai paanalizuokime vieną 1585-1587 m. Upytės pilies, tai reiškia baudžiamojo teismo, knygą (14). Joje per trejus metus įrašyta 660 įrašų. Kokios nagrinėtos bylos? Tai bylos apie žemės nuomojimą, asmens įžeidimą, miško iškirtimą, žemės ribų ženkle

sunaikinimą, apiplėšimą, pinigų atėmimą, žmogaus nužudymą, valdomų valstiečių pabėgimą, skolos negrąžinimą, dokumentų klastojimą, Saločių ir Pasvalio miestelių gaisrus, sumušimą, grasinimą sumušti ir sudeginti, arklių vogimą, žemės užgrobimą, savavališką kelio tiesimą, bičių pagrobimą, svetimų valstiečių pasisavinimą, antspaudo pavogimą, garbės ir orumo įžeidimą, pasogos atidavimą, žemės padalijimą ir t.t.

Kadangi kreipdamasis į teismą ieškovas nurodydavo daikto kainą pinigais, tai žinome, kiek kas kainavo. XIX a. pabaigoje dokumentų publikacijose buvo pamėginta kainas palyginti su naujais laikais, grašius perversi į rublius. Kapa grašių lygi 60 grašių.

Daiktai	Kapos	Grašiai	Rubliai
Žmonės:			
Šeimynos vyras (bernas)	10		36
Šeimynos moteris (merga)	20		72
Nelaisva mergaitė	100		360
Tarnyba iš 5 žmonių	100		360
Žemė:			
Valakas, apgyvendintas	20		72
Valakas, tuščias	10		36
Margas miško		40	2, 40
Margas pievos		30	1, 80
Javai:			
Grikių silkinė statinė		5	0, 30
Rugių kapa		12	0, 72

Avižų silkinė statinė		20	1, 20
Miežių silkinė statinė		8	0, 48
Maisto produktai:			
Alaus statinė		40	2, 40
Butelis degtinės		6	0, 36
Salyklo statinė		8	0, 48
Druskos pūdas		4	0, 24
Lašinių paltis		12	0, 72
Gyvuliai:			
Kiaulė		30	1, 80
Avino kailis		3,5	0, 21
Arklis kailis		12	0, 72
Meškos kailis		70	4, 20
Senas avinas		15	0, 90
Avis		10	0, 60
Karvė		50-60	3, 60
Arklys	5-15		18-24
Kumelė	100		36
Paršiukas		5	0, 30
Višta		3	0, 18

Pastatai:			
Troba	1, 50-2		5, 40-7, 20
Namų ūkio daiktai:			
Peilis		12	0, 72
Noragas		70	4, 2
Sidabrinis šaukštas		70	4, 2
Vežimas		12	0, 72
Dalgė		6-10	0, 36-0, 60
Geležinė keptuvė		24	1, 44
Kirvis		4-12	0, 24-0, 72
Pjautuvas		1	0, 06
Avilys su bitėmis		2	0, 12
Rūbai:			
Odinis diržas		2	0, 12
Sidabrinis diržas	12		43, 20
Žiuponas	23		82, 80
Kailiniai		80	4, 80
Marškiniai, moteriški, ploni		12	0, 72
Marškiniai, siuvinėti juodu šilku		40	2, 40
Žiedas, auksinis	3		10, 80
Žiedas, sidabrinis	0, 50		1, 80

Sermėga namų darbo		15	0, 90
Lapių kailiniai	6, 20		22, 80
Nauja kepurė		10	0, 60
Triušio kailio kepurė		9	0, 54
Lapės kailio kepurė		12	0, 72
Aksominė kepurė		70	4, 20
Ginklai:			
Arkebuza	3		10, 80
Lankas		20	1, 20
Parakinė		8	0, 48
Balnas	1-2		3, 60-7, 20
Kardas	1-4		3, 60-14, 40
Lankas su strėlėmis ir dėklu	3		10, 80

Bajorų pavardžių galima pririnkti daugiau kaip šimtą: Aleksandravičius, Ambraševičius, Augustinavičius, Bagdonavičius, Bartuševičius, Beinartas, Bielazaras, Bieliauskas, Čėpla, Daumantas - Sesickas, Gabrielavičius, Goštautas, Jakimavičius, Juknevičius, Klimavičius, Kmieliauskas (Chmieliauskas), Laurinavičius, Liudkevičius, Mackevičius, Montigaila, Narbutas, Narkevičius, Pranckevičius, Sokavičius, Valentinavičius, Vizgirda, Zareckis, Zigmantavičius ir kiti (16).

Informatyvus istorijos šaltinis yra dvarų ūkio surašymai, vadinamieji inventoriai. Jų yra gana daug, taip pat ir publikuotų. Kaip pavyzdį pavartykime 1604 m. balandžio 8 d. Upytės dvaro ir jo kaimų inventorių. Nuosekliai jį išanalizuoti prireiktų nemažai laiko. Pažiūrėkime nors bendrais bruožais, kas čia rašoma. Upytės dvaras buvęs prie Vešetos upės (ne upelio). Inventoriaus sąrašė randame pavadinimus daiktų, kurių jau seniai mūsų buityje nebėra. Nėra ne tik lietuviškų, bet ir rusiškų, lenkiškų šių daiktų pavadinimų atitikmenų. Reikia gerokai pagalvoti, ką gali reikšti vieno ar kito daikto pavadinimas arba ieškoti panašių žodžių kituose tekstuose. Aprašyti dvaro pastatai: gyvenamas namas (sienos, stogas, durys, kambariai, langai, krosnys, stalai), visas namo planas, namo statybos būdas ("na pdkletach"), bravoras, klėtis, arklidė, klojimas, daržinės, dvaro vartai. Taip pat gyvuliai ir paukščiai (jaučiai, karvės, veršeliai, darbiniai arkliai, avys, avinai, ėriukai, žąsys, vištos, antys, kalakutai, kiaulės, ožkos, šunys). Nurodyta, kiek klojime

iškultų ir kiek nekultų javų: rugių, miežių, avižų, grikių, žirnių. (Apie bulves neužsimenama - jų dar nebuvo). Išvardinti indai (kubilai, rėčkos, alaus statinės, sviesto kubiliukai, mediniai kaušai, javų matavimo statinės, skrynios ir t.t.), baltarūbiai (ranšluosčiai, pagalvių užvalkalai, moterų kepuraitės), namų apyvokos daiktai (laikrodis, kirviai, grandinės, pjūklas lentoms pjauti, kabliai katilams pakabinti, žvakidė ant elnio ragu, metalinės žvakidės, variniai katilai alui daryti, katilai degtinei daryti, taurės, vamzdžiai, ašočiai), maisto produktai (mėsa, lašinių paltys, kumpiai, skilandžiai, papjautos žąsys). Nurodyta, kiek pasėta javų. Rašoma, jog dėl maro epidemijos daug laukų liko neapsėtų (про небес'печ'ност здоров'я от поветра порового поля zostało не сееного).

Toliau aprašomi Tarnogalos kaimo kelio bajorai (бояре путные): Matulis, Lukaševičius, Paulavičius, Burba, Narutavičius, Florijanovičienė, o kiti pavaldiniai išmirė dėl epidemijos (А ин'шыя под'даныя поветром вымер'ли). Kelio bajorų tarnyba, kaip žinoma, buvo pašto tarnyba - valstybės raštų, laiškų nešiojimas. Už tai juos atleisdavo nuo darbo, piniginių ir natūros prievolių. Išvardijami kaimai: Druseikėnai, Barvainiai, Botušiai, Pulčialaukis, Pajuostė, Sutkūnai, Zolotorevičiai, Žvirblevičiai, Užulevšiai, Juciūnai, Liuteroniai, Janoniai, Pivovariai, jų turtas ir prievolės (17).

Nuo XIX a. vidurio Rusijos valdžia, aktyvindama užgrobtų kraštų nutautinimo politiką ir siekdama argumentais pagrįsti savo veiklą, ėmėsi ne tik brutalių priemonių (spaudos draudimo, gyventojų deportacijos ir kolonizacijos), bet ir "mokslinės" veiklos, ėmė leisti dokumentų rinkinius. Dokumentai iš archyvų buvo parenkami tendencingai. Viena tokia didelė dokumentų serija Vilniaus archeografinės komisijos leidžiami "Aktai" ("Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов). Skaudi senosios Lietuvos istorijoje yra oficialiosios valstybinės kalbos problema. Sukurta didelė valstybė, pavyzdingi to meto įstatymai (Lietuvos Statutas), pavyzdinga raštvedyba (tai liudija Lietuvos Metrika, pavių teismų, miestų magistratų dokumentacija, metraščiai bei kronikos), o valstybinė kalba, nors ir kaip beieškotume jos tikslesnio apibūdinimo, buvo slavų. Ji buvo vartojama valstybinėse įstaigose, teismuose. Už protėvių klaidas ir apsileidimą kenčia jų proanūkiai. Jeigu dar galima svetimos kalbos vartojimą valstybės reikaluose paaiškinti iki XVI a., iki renesanso, tai sunku suprasti valdančiųjų abejingumą tuo metu, kai viešajame gyvenime kitose šalyse įsigali tautinės kalbos. Lietuvoje nebuvo išgirsti atskirų humanistų balsai, ir jie patys buvo iš čia išvaryti. Nuo 1697 m. oficialia tapo lenkų kalba (18). Ir vis dėlto net tokiomis sąlygomis lietuvių kalba atkakliai laikėsi kaime. Tuo stebėjosi ir cariniai ideologai. Vienas archeografinės komisijos narys ir "Aktų" įvado autorius F. Dobrianskis rašė: "Beveik visa Kauno gubernija ištiesai apgyventa tikrų lietuvių, kurie savo kraštą vadina Žemaitija, o save žmonėmis (жмогусами). Ši vieta, daugiau negu kokia nors kita, apgyventa lietuvių (литовским племенем), išlaikė nepaliestame pavidale savo tautinius bruožus, savo kalbą, savo papročius ir saugo savo ypatybes labai uoliai ir nuoširdžiai, kurie prieina beveik iki fanatizmo. Kaimo užkampiuose vargiai galima susikalbėti rusiškai, nežiūrint rusiškos liaudies mokyklos ir valstybės gyvenimo įtakos. Visos moterys, ypač vyresnio amžiaus, beveik visuotinai nemoka rusiškai, rusų kalbos nesimoko jos ir dargi priešiška į ją žiūri. Ir štai tokioje, galima sakyti, archilietuviškoje šalyje, pačioje Žemaitijos gilumoje, XVI-tame amžiuje sutinkame vartojant rusų kalbą ne tik tarp pasiturinčių ir turtingų klasės žmonių, bet ir tarp paprastų žmonių, kaimo gyventojų, smulkių žemės savininkų, bajorų, besikreipiančių į pilies teismą savo reikalais. Kuo ir kaip galima paaiškinti tokį reiškinį, negirdėtą reiškinių?" (19).

Tai iš esmės nuskamba kaip pagyrimas Upytės - Panevėžio pavių paprastiesiems kaimo žmonėms, išsaugojusiems tautinį identitetą. Prisimintina ir tai, jog Upytės pavieto dokumentų rinkinio "Aktų" išleidimo metu, 1893 m., dar buvo uždrausta lietuviška spauda lotyniškais raidėmis.

"Justitia est fundamentum regnorum" - "Teisė yra valstybių pagrindas" - sako sena lotynų išmintis. Lietuvos teisė buvo kuriama senovės papročių ir moralės, ilgaamžės patirties pagrindu, todėl ji buvo stabili ir ilgalaikė. Kol laikytasi teisės, laikėsi ir valstybė. Teisėtvarkos institucijos - teismai ir Upytės pavieta teismų dokumentai - gyvi laikmečio istorijos paminklai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. R. Kuskas. Paleogeografijos pastabos apie Nevėžio lygumą ir Upytės apylinkę//Upytė. Vilnius, 1986. P. 15, 18.
2. Ten pat. P. 18.
3. O. Maksimaitienė. Upytės senovė// Upytė. Vilnius, 1986. P. 21.
4. Ten pat. Upytės žemė XII-XVI a. 3 pav. P. 22; Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссею для разбора древних актов (далее Акты...). Акты Упитского городского суда. Вильна, 1899. III. 26. Географических названий. С. 541-559.
5. Акты...Акты о боярах. Вильна, 1897. III. 24. С. 150,283,392.
6. Lietuvos TSR istorija. Red. J. Žiugžda. Vilnius, 1957. T. 1. P. 213.
7. I. Lappo. 1588 metų Lietuvos Statutas. Kaunas, 1938. T. 2. Tekstas. (toliau Lietuvos Statutas).
8. A. Avižonis. Teismai ir jų pareigūnai// Rinktiniai raštai. Vilnius, 1994. T. 4. P. 165-168, 191.
9. Lietuvos Statutas. P. 162.
10. Lietuvos Statutas. P. 164-165.
11. Lietuvos Statutas. P. 174-175.
12. Lietuvos Statutas. P. 181.
13. Lietuvos centrinis valstybinis istorijos archyvo žinynas. Vilnius, 1990. P. 27-28; apie Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas Upytės pavieta teismo knygas žodinę informaciją suteikė skyriaus vedėja N. Šulgienė.
14. Акты... Акты Упитского городского суда. Вильна, 1899. III. 26.
15. Акты... Предисловие. С.27-45.
16. Акты... Указатель личных имен. С. 497-540.
17. Lietuvos inventoriai. XVII amžius. Dokumentų rinkinys. Vilnius, 1962. P. 11-15.
18. Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 373.
19. Акты... Предисловие. С. 29.